

modela, dosjetili razložnom poboljšanju: pomno će se istraživati smog pretendenti na visoke položaje u javnom životu. No bilo je to sa sedam godina zakašnjenja. Sada je i Poljska donijela svoj zakon, vjerojatno najdoradeniji od svih. Uvjeran sam da je za Srednju Europu treći put – put povijesnih lekcija – onaj koji najviše obećava. Većina literature koja se bavi ovim područjem slično je zaključila za druge zemlje: ono što se pomalo biblijski naziva »govorenjem istine« najpoželjniji je i ujedno najizvediviji način hvatanja ukoštac s problematičnom prošlošću. To je Zapadna Njemačka najbolje učinila u odnosu na nacizam, barem nakon 1960-ih. Ono što je ujedinjena Njemačka u tom pogledu napravila nakon 1990. bilo je najuzornije: parlamentarna komisija, otvoreni arhivi, jedinstvena prilika za vrlo osobnu povijesnu lekciju kakvu pruža pristup Stasijevu dosjeu.

Zagovarati treći put znači, naravno, dodijeliti osobitu ulogu povjesničarima specijaliziranim za suvremenu povijest. Zapravo, uvjeren sam da na pitanje tko je najosposobljeniji za pravičnu prosudbu prošlosti odgovor jest, ili bi to trebao biti, povjesničari. Ali i odgovornost je velika. Istina je ozbiljna riječ, toliko zloupotrebljavana u Srednjoj Europi tijekom kratkoga, pokvarenog dvadesetog stoljeća da su se ljudi od nje umorili. Proučavajući naslijeđe diktature, čovjek stalno uviđa koliko je teško utvrditi bilo kakvu povijesnu istinu. Posebno postajete svjesni do koje je mjere, pri takvoj promjeni vlasti, nepouzdan retrospektivno svjedočanstvo.

Bavite li se ovom temom postat će vam još nesnošljivija bezgrična, obijesna površnost postmoderne historiografije. Jer ovo je preozbiljan posao. Ako se nemarno koriste, dokumenti države koja se temeljila na organiziranoj laži, a osobito pogubni, podmukli dosjei tajne policije mogu uništiti živote. Kako bi ih se pravilno interpretiralo, potreban je kritički pristup kakav povjesničari rutinski koriste za srednjovjekovnu povelju ili pamflet iz osamnaestog stoljeća. Na osnovi intenzivnog rada na takvim dokumentima i mnoštva pročitanih radova koji se na njima temelje, znam da se to može. Nije istina, kako se često tvrdi, da je taj materijal toliko iskvaren da se na temelju njega ne može napisati nikakva ozbiljna povijest. Podatke treba vrlo pomno procijeniti. Tekst treba staviti u povijesni kontekst. Interpretacija zahtijeva intelektualnu distancu i osjećaj razumijevanja za sve sudionike – pa i za ugnjetачe. S pomoću tih starih, poznatih metoda istina se može otkriti. To nije ona jedna, apsolutna Istina s velikim I, ali je ipak stvarna i važna.

S engleskoga prevela Sanja Fabijanić

*(Ne)savladive prepreke lustraciji: quis custodiet ipsos custodes?**

ALAN UZELAC**

1. Uvod

Društvo koje nastoji ostvariti ideale moderne demokracije utemeljene na vladavini prava mora se držati nekoliko osnovnih načela na kojima počiva dobro uređeni pravni sustav. Dakako, distanciranje od naslijeđa prošlih, nedemokratskih vremena i njihovih protagonista jest važno za demokraciju. Upravo u tom kontekstu koncept lustracije¹ ima snažno političko i društveno značenje, kao simbolički odmak od nekadašnjih totalitarnih vremena i onih koji su bili instrumenti u provođenju tadašnjih politika. Krajnja svrha lustracije trebala bi se sadržavati u demonstriranju diskontinuiteta, u promjeni paradigme u pogledu načina djelovanja državne vlasti. U različitim oblicima lustracija se kao prominentan pravni i politički koncept pojavljivala u više tranzicijskih država, od kojih se posebno mogu izdvojiti Poljska, Češka i Mađarska.² U donekle drukčijem okruženju, ona je u djelo provedena u bivšoj Njemačkoj Demokratskoj Republici (DDR).³ Na izvaneuropskim prostorima paralele s lustracijskim procesima nalazile su se u Južnoafričkoj Republici nakon napuštanja aparthejda.⁴

* Ovaj tekst je autorski prijevod rada *(In)Surpassable Barriers to Lustration: Quis custodiet ipsos custodes?*, objavljenoga na engleskom jeziku u knjizi Dvorakova/Milardović (ur.), *Lustration and Consolidation of Democracy and the Rule of Law in Central and Eastern Europe*, Zagreb, 2007., str. 47-64. Iako je najveći dio teksta izravno prenesen iz engleskog originala, zbog proteka vremena rad je nadopunjen novim bilješkama i ažuriran te – posebno u zaključcima – djelomično dopunjen i izmijenjen.

** Hrvatski pravnik, redoviti profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu i publicist. Sudjelovao na mnogim znanstvenim skupovima, tiskao članke i studije u hrvatskim i međunarodnim časopisima, posebno se bavio pravnim učincima lustracije (*Zakon o sudovima, Teret dokazivanja, Istina u sudskom postupku ...*).

¹ Općenito o pojmu lustracije vidi Kritz, 1995.; Elster, 1998.; Tucker, 1999.; Teitel, 2001.

² Više o lustracijskim procesima u tim državama vidi u: Williams/Fowler/Szczerbiak, 2005.; Szczerbiak, 2002.; Szczerbiak, 2003.; Williams, 2003.; David, 2003.; Dornbach, 1992.

³ Vidi Adams, 1997.; Kommers, 1997.

⁴ Vidi npr. David, 2006.

Čini se, međutim, da upravo sama načela vladavine prava mogu biti jedna od najvažnijih prepreka konačnom uspjehu lustracijskih politika. U ovom prilogu želio bih upozoriti na nekoliko proceduralnih, organizacijskih i personalnih prepreka lustraciji, tj. pokušajima da se u pravnoj sferi implementiraju lustracijski propisi i prakse.

2. O kompatibilnosti lustracijskih procedura i načela vladavina prava

a. Lustracija i retroaktivna primjena pravnih propisa

Prva pretpostavka od koje polazimo jest da je lustracija proces koji bi mogao biti spojiv s načelima vladavine prava samo kada se provodi pravnim sredstvima.⁵ Čisto političko, neformalno uklanjanje svih onih za koje se smatra da imaju veze s prošlim političkim režimom u svojoj se biti uopće ne razlikuje od totalitarnih praksi prošlih vremena. U tom smislu, izravne likvidacije ili vojni sudovi ne mogu biti sredstvo lustracije, jer bi je pretvorili u svojevrsnu staljinističku čistku. Ne može se u pitanje dovesti teza da bi, u civiliziranom okruženju, i sama lustracija smjela biti provođena samo institucionalnim, pravnim metodama.⁶

Ako, dakle, lustracija može biti samo pravno reguliran proces, valja razmotriti narav materijalno-pravnih pravila i standarda koje bi u takvom procesu valjalo primjenjivati. Puka činjenica članstva u određenoj organizaciji (npr. komunističkoj partiji ili čak tajnoj policiji) u načelu se, prema većini demokratskih standarda, ne bi mogla smatrati dostatnom da dovede do konkludentnog dokaza individualne odgovornosti.⁷ Čak i ako, iz današnje perspektive, možemo djelovanje unutar neke tadaš-

nje institucije (npr. suradnju sa Stasijem ili pripadanje KGB-u) ocijeniti kao sudioništvo u djelovanju zločinačke organizacije, nije sporno da se, u doba kada je odnos između člana i organizacije bio zasnovan, takvo djelovanje nije smatralo zločinom. Upravo suprotno, ono se smatralo poželjnom, a ponekad i traženom ili obvezatnom aktivnošću.⁸

Primjena našeg aktualnog poimanja onoga što se smatra zločinačkom aktivnošću na tuđe aktivnosti i djelovanja iz prošlosti koja tada nisu smatrana kriminalnima, u bitnome je protivna jednom od temeljnih pravnih načela demokratskih država, tj. zabrani retroaktivne primjene prava. Načelo *nullum crimen, nulla poena sine lege* danas ima status jednog od temeljnih ljudskih prava i sloboda.⁹ Kršenje temeljnog ljudskog prava u ime zaštite temeljnih ljudskih prava zvuči u najmanju ruku kontradiktorno, ako ne i apsurdno. Stoga u mnogim državama koje su donijele lustracijske zakone, kao npr. u Poljskoj, Mađarskoj, Češkoj, Sloveniji ili Slovačkoj, problem retroaktivne primjene prava isticao se u različitim inicijativama za preispitivanje tih propisa, na kojima je uvijek stajala barem sjenka sumnje u njihovu ustavnost, ako ne i nešto više od toga. Radikalnije varijante lustracijskog zakonodavstva, čija je zajednička značajka bila mogućnost kaznenog progona protiv pripadnika bivšeg režima, bile su iz ustavnopravnih razloga odbačene već u ranim 1990-im godinama.¹⁰

⁸ Isključivanje »obvezatnih« ili »zahtijevanih« aktivnost bilo je tako sadržano i u najkrućim verzijama lustracijskih zakona. Usp. npr. čl. 4. poljskog Lustracijskog zakona iz 1997., koji je određivao da kolaboracija (definirana kao namjerna i tajna suradnja s operativnim ili istražnim tijelima državnih tajnih službi u svojstvu informanta ili pomoćnika u postupku prikupljanja informacija) ne uključuje djelovanje koje je bilo obvezatno po zakonu koji je u to vrijeme bio na snazi (st. 1. i 2.). Dočim, pojam »obvezatnosti« može se tumačiti na različite načine, a činjenične poteškoće u pogledu utvrđivanja je li netko surađivao dobrovoljno ili je bio regrutiran pod pritiskom ili ucjenom svakako su velike.

⁹ O primjeni ovog načela u međunarodnom kaznenom pravu vidi Werle, 2005., 32. Ovo je načelo također sadržano i u čl. 7. ECHR (nema kazne bez kaznenog djela). U praksi Europskog suda za ljudska prava smatralo se da čl. 7. nije samo ograničen na zabranu retroaktivne primjene kaznenog zakonodavstva na teret optuženika. »On također sadrži, na općenitiji način, načelo da samo zakon može definirati zločin i propisati kaznu (*nullum crimen, nulla poena sine lege*) te načelo da se kazneno pravo ne smije široko tumačiti na štetu okrivljenika, npr. uz primjenu analogije.« Kokkinakis protiv Grčke, presuda od 25. svibnja 1993. (Series A no. 260-A, p. 22, para. 52).

¹⁰ Tako je npr. 1992. godine mađarski Ustavni sud ukinuo Zakon o mogućnosti podizanja optužnica za zločine koji iz političkih razloga nisu bili progonjeni. Glavni je argument bio izveden iz principa vladavine prava: pravna sigurnost traži da zakonodavac donosi zakone koji su jasni, obuhvatni te imaju prospektivno (tj. neretroaktivno) djelovanje. Usp. odluku mađarskog Ustavnog suda No. 11/1992 (III.5) AB. Vidi više u Dornbach (1992.) te u Dilemmas (1992.). O ovoj se odluci govori i dalje *infra*, u kontekstu poteškoća vezanih uz primjenu pravila o zastari.

⁵ O razumijevanju izvora i korijena izraza »lustracija« vidi Cepl, 1992., 24. U ovom tekstu izraz »lustracija« koristit ćemo u širem smislu, dakle ne samo u smislu lustracije kao procesa ograničenoga na »utvrđivanje je li nositelj određenog položaja ili kandidat za njega radio za komunističke tajne službe« (Williams/Fowler/Szczerbiak, 2005., 24) nego kao svaki pokušaj da se pravnim sredstvima diskvalificira ili kazni osoba koja obnaša javnu funkciju (ili na nju pretendira) iz razloga što je surađivala s prošlim režimom ili je pripadala pojedinim njegovim službama i organizacijama.

⁶ Premda se ova tvrdnja ne dovodi u pitanje te bi se mogla shvatiti kao samorazumljiva, indikativno je da se o procesima lustracije u kontekstu društvenih znanosti znatno više bave politolozi i sociolozi, a tek marginalno pravnici.

⁷ U istom smislu, Parlamentarna Skupština Vijeća Europe je u Rezoluciji 1096 (1996.) o mjerama za uklanjanje naslijeđa ranijih komunističkih totalitarnih sustava naglasila da lustracija, ako želi udovoljiti standardima demokratskih država utemeljenih na načelu vladavine prava, mora zadovoljiti više uvjeta. Kao prvo, »krivnja, kao individualna, a ne kolektivna, mora biti dokazana u svakom pojedinačnom slučaju – čime se naglašava potreba za individualnom, a ne kolektivnom primjenom lustracijskih zakona« (t. 12).

Naravno, neka djela nečovječnog postupanja, npr. mučenja ili ubojstva, mogu se uvijek, i bez nategnute interpretacije pravnih normi, protumačiti kao djela koja su bila ili barem trebala biti zabranjena i u vrijeme kada su bila počinjena, bez obzira na to u ime kojeg su se režima bila poduzimala. Takva se djela, svakako, mogu i trebaju progoniti. No, pitanje je bi li progon takvih djela trebao biti organiziran po posebnim postupcima i po posebnim pravilima u odnosu na slična djela počinjena u redovitim, tj. »nelustracijskim« okolnostima. Primjena dvostrukih standarda na jednake zločine može, barem naizgled, potencijalno prekršiti jedno drugo temeljno pravno načelo – načelo zabrane diskriminacije, tj. zahtjev da se s jednakim prijestupima ponaša na jednak način. Taj je argument, čini se, bio nesavladiva prepreka za zakonodavce Istočne i Središnje Europe, jer se gotovo nije moglo ni zamijetiti ozbiljnih pokušaja da se za lustracijska djela organizira posebna vrsta postupka i/ili tribunala, prema uzoru na nürnberški proces. Upravo suprotno, u tim se zemljama »lustracija« shvaćala u prvom redu kao svojevrsni surogat za pravomoćnu odluku o kaznenoj odgovornosti – ona je u bitnome bila ograničena na pokušaj da se određene skupine osoba spriječi u obnašanju političkih i sličnih dužnosti, ili da im se ograniči mogućnost kandidiranja za njih.

Tipični model za relativno uspješnu metodu kojom je »tranzicijsko pravosuđe«¹¹ pokušavalo izbjeći zamke retroaktivne primjene bio je izvorno razvijen od strane Helsinškog odbora Poljske u 1992. godini.¹² Kasnije ga je primijenilo više zemalja Središnje i Istočne Europe. Prema toj metodi, državni dužnosnici ili kandidati za državne službe bili su podvrgnuti zakonskoj obvezi da pod prisegom potpišu izjavu o tome jesu li u prošlosti bili suradnici tajne policije ili drugih represivnih službi komunističkih režima. U slučaju da je izjava bila potvrđna, izravnih pravnih sankcija ne bi bilo – očekivalo bi se da bi politička odgovornost bila dostatna, odnosno da bi već samo priznanje izazvalo dostatne političke konzekvencije. Ako bi se dala lažna negativna izjava, a kasnije se dokazalo da je ona neistinita, to bi – kao utvrđenje sadašnjega, a ne bivšeg prijestupa – bio dostatan razlog i za pravnu i za moralnu diskvalifikaciju dužnosnika koji je izjavu dao.¹³ Ovakav je pristup djelotvorno izbjeo prigovorima retroaktivne primjene, ali nije riješio sve probleme.

¹¹ Za različita poimanja »tranzicijskog pravosuđa« ili »tranzicijske pravde« (*transitional justice*) vidi Teitel (2001.); Kommers (1997.); Kritz (1995.).

¹² Vidi Rzeplinski, 1992., 33.

¹³ Ovaj postupak odgovara *mutatis mutandis* postupku propisanom poljskim Lustracijskim zakonom iz 1997.

b. Teret vremena – pitanja vezana uz propise o zastari

Distanciranje od prošlih vremena rijetko se odvija bez vremenske distance. Sama činjenica da je lustracija još uvijek aktualna kao političko i pravno pitanje danas, dva desetljeća nakon pada prošlih režima, pokazuje da se najčešće radi o obračunu vezanom uz događaje i prijestupe koji su se dogodili prilično davno.¹⁴ U tom se kontekstu pojavljuju dva tipa poteškoća.

Jedan tip poteškoće odnosi se na pravila o zastari. I ovdje se, ponovno, radi o retroaktivnoj primjeni propisa, no sada u drugome obliku. Naime, »čista« retroaktivna primjena zakona odnosi se na sadašnju kriminalizaciju određenog tipa djelovanja, za koje se omogućuje optužba i u odnosu na vrijeme u kojemu se takvo djelovanje nije smatralo kriminalnim. No, mnogo je zločina (npr. ubojstvo, prijevarena ili krađa) bilo u doba kada su počinjeni smatrani kaznenim djelima, ali je zbog proteka vremena i nastupa zastare progon konkretnog zločina onemogućen. Prema tome, ako netko zbog političkih razloga nije bio optužen za ubojstvo počinjeno prije više desetljeća (npr. politički aktivisti i doušnici koji su u krvi ugušili revoluciju u Mađarskoj nakon sovjetske intervencije 1956. godine), prema redovitim pravnim pravilima progon za takva djela nakon apsolutne zastare više ne bi bio moguć.

Iako pravila o zastari nisu nedodirljiva, u suvremenom pravu ona imaju važno mjesto, u prvom redu zato što doprinose pravnoj sigurnosti. Smatra se također da ona pripadaju području materijalnoga, a ne procesnog prava. Jednom kad zastarni rok protekne, on načelno ne može oživjeti, pa bi se i samo nastojanje da se ukine ili produži zastarne rokove moglo smatrati pokušajem da se retroaktivno promijeni zakon. U svakom slučaju, ignoriranje zastare je nešto što vrijeđa temeljno načelo vladavine prava: načelo zakonitosti. Upravo zbog tog je razloga mađarski Ustavni sud još 1991. godine proglasio neustavnim zakon koji je pokušao uvesti ponovni tijek zastare za odabrana kaznena djela počinjena između 1944. i 1990. godine.¹⁵ U odluci sud je naglasio da

¹⁴ U Mađarskoj je npr. velik dio lustracijskih nastojanja bio vezan uz povijesne događaje koji su se bili dogodili prije gotovo 50 godina, neposredno nakon sloma Mađarske revolucije iz 1956., za vrijeme represivnih akcija koje je poduzimala vlada koju je nakon intervencije instalirao Sovjetski Savez. U postjugoslavenskim državama te u nekim drugim tranzicijskim zemljama, animoziteti i povodi za lustraciju nekada imaju još dublje korijene, koji se dovode u vezu s pripadnošću jednoj ili drugoj strani za vrijeme Drugog svjetskog rata.

¹⁵ Vidi odluku mađarskog Ustavnog suda o zastarnim rokovima, No. 2086/A/1991/14 (5. ožujak 1992.), prenesenu u *Transitional Justice*, vol. 2, 629.

se produženje zakonskih zastarnih rokova u različitim oblicima može smatrati neustavnim jer vrijeđa zahtjeve pravne sigurnosti i predvidljivosti zakona.¹⁶

c. Teret vremena – dokazne poteškoće

Sljedeća poteškoća koja proizlazi iz našeg pokušaja da se, u vrlo iznimnim slučajevima, bavimo zločinima koji su počinjeni prije više desetljeća pojavljuje se u procesu dokazivanja. Pravila o dokazivanju u kaznenom postupku obično su vrlo stroga te traže visoki stupanj sigurnosti za pozitivno utvrđenje krivnje. Ako takav visoki standard u vezi sa stupnjem vjerojatnosti nije dosegnut, redovito bi se optuženika trebalo osloboditi krivnje za djelo za koje ga se optužuje: *actore non probante, reus absolvitur*. Što se dalje nalazimo od događaja o kojima sudimo, veća je vjerojatnost da će biti iznimno teško, ako ne i nemoguće zadovoljiti visoke zahtjeve koji se pred dokazivanje postavljaju, npr. pravni standard da se optužba za kazneno djelo valja dokazati »onkraj razborite sumnje« (*beyond reasonable doubt*).¹⁷

Mogli bismo se zapitati zašto u takvom slučaju ne bismo mogli pribjeći drugim vrstama postupaka, za koje se traži niži prag u pogledu dokazivanja (ali koji također imaju i nešto manje dalekosežne posljedice, npr. nemogućnost obnašanja javnih dužnosti ili natjecanja za državne službe). Svakako, takvih je pokušaja u praksi država [Jugo]istočne i Središnje Europe bilo. No, ponovno se možemo pitati je li u skladu s načelom vladavine prava pristup prema kojemu optuženika čiju krivnju ne možemo dokazati želimo kazniti za isto to djelo samo u drugom postupku i drugom sankcijom. Temeljno načelo kaznenog postupka od vremena starog Rima je presumpcija nevinosti: nitko se ne može smatrati odgovornim za kazneno djelo dok mu se ono ne dokaže pred sudom: *in dubio pro reo*. Iz toga proizlazi i da bi redoviti rezultat okolnosti da nekome djelo ne možemo dokazati trebala biti potpuna ekskulpacija, dakle isključenje svake odgovornosti, a ne samo sma-

¹⁶ Istina, u kasnijoj odluci sud je nakon izmjena i dopuna potvrdio ustavnost zakona nakon njegovih izmjena i dopuna, no samo u mjeri u kojoj se zakon odnosio na zločine koji, prema odredbama međunarodnog prava, ne bi bili podložni zastarijevanju, kao što su npr. ratni zločini ili zločini protiv čovječnosti. Vidi odluku mađarskog Ustavnog suda No. 53/1993. (X.13) AB. Vidi također Ellis, 1996., 183-184.

¹⁷ Također je važno primijetiti da se dokazni standard »onkraj razborite sumnje« (*beyond reasonable doubt*), razvijen u angloameričkoj sudskoj praksi kao specifičan standard primjenjiv samo u kaznenom pravu, u kontinentalnoj Europi (kao standard »sigurnosti« ili »izvjesnosti«) također primjenjuje i u građanskim parnicama. Vidi više u Shapiro, 1993.

njenje sankcije proporcionalno našoj [ne]mogućnosti da optuženiku krivnju dokažemo.

d. Izazovi poštenog (fair) suđenja

Posljednji, postupovni izazov lustracijskim procedurama leži u činjenici da utvrđenje kompromitiranosti određene osobe (npr. kolaboracije s tajnim službama i sl.) treba biti rezultat postupka koji udovoljava zahtjevima standarda procesnih ljudskih prava (*procedural due process of law*). Takvi su standardi danas u Europi sadržani u čl. 6. Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda kao standardi tzv. poštenog suđenja (*fair trial*). Budući da su sve tranzicijske zemlje Europe postale članicama Vijeća Europe, one su samim time ujedno i potpisnice Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (ECHR), i podložne jurisdikciji Europskog suda za ljudska prava.

Sud u Strasbourgu imao je tako prilike u više se navrata izjasniti o sukladnosti lustracijskih procesa sa standardima iz ECHR-a, npr. u slučajevima koji su se odnosili na Poljsku,¹⁸ Slovačku¹⁹ i Latviju.²⁰ U većini tih slučajeva (iznimka je slučaj Ždanoka), sud je utvrdio povredu čl. 6. st. 1. ECHR-a. Razlozi su bili vezani uz okolnost da je u konkretnim lustracijskim postupcima bilo povrijeđeno pravo na jednako postupanje (jednakopravnost), ili načelo jednakosti procesnih sredstava (*equality of arms*), npr. utoliko što zbog zaštite »državne tajne« strankama iz postupka nije bio omogućen jednak pristup relevantnoj dokumentaciji, postupci su većinom bili zatvoreni za javnost, a čak su i razlozi presuda u nekim slučajevima bili samo djelomično priopćeni.

Jedan tip argumenta bio je zajednički svim citiranim odlukama Europskog suda: premda se nije dovodilo u pitanje legitimnost lustracijskih nastojanja kao takvih, pokušavale su se odrediti jasne i stroge granice za lustracijske prakse i procedure. Sud je poštivao povijesnu potrebu za lustracijom na kraju 1990-ih: »Država ima opravdan interes za provođenje lustracije u odnosu na osobe koje obnašaju najvažnije javne funkcije.« Međutim, istodobno je naglašeno da »ako država provodi lustracijske mjere, mora osigurati da se svim osobama koje su im podložne omogući uživanje svih procesnih jamstava koja im jamči Konvencija, u pogledu svih postupaka koji su u vezi s provedbom

¹⁸ Slučaj Matyjek protiv Poljske (38184/03), presuda od 24. travnja 2007.; Bobek protiv Poljske (68761/01), presuda od 17. srpnja 2007.

¹⁹ Turek protiv Slovačke (57986/00), presuda od 14. veljače 2006.

²⁰ Ždanoka protiv Latvije (58278/00), presuda od 16. ožujka 2006.

takvih mjera«. Europski sud prihvatio je tezu da u nekim situacijama postoji važan državni interes da se sačuva tajnost određenih dokumenata, čak i onih koji su nastali za vrijeme prošlog režima; međutim, takve se situacije mogu smatrati samo vrlo iznimnima.²¹

U svim razmatranim lustracijskim slučajevima Europski je sud u obzir uzeo utjecaj prolaska vremena. Naglašavajući da je dosta vremena proteklo od događaja o kojima je riječ (kao i dokaza kojima se dokazuje što se bilo dogodilo), sud je smatrao da »ako se u konkretnim okolnostima pojedinačnog slučaja ne dokaže suprotno, ne može se smatrati da postoji kontinuiran i aktualan javni interes zbog kojega bi se mogla nametnuti ograničenja u pristupu materijalima koji su označeni kao povjerljivi u doba prošloga režima. Razlog je u tome što lustracijske procedure jesu, po svojoj vlastitoj naravi, usmjerene na utvrđivanje činjenica koje su se dogodile u komunističkoj eri, te nisu izravno povezane sa sadašnjim funkcijama i djelatnostima tajnih službi.«²²

Čak i u latvijskom slučaju, u kojemu Veliko vijeće Europskog suda nije utvrdilo postojanje povrede prava zajamčenih Konvencijom (ali uz mnogobrojna izdvojena mišljenja), zaključak suda bio je gotovo istovjetan. S jedne se strane uzela u obzir iznimnost povijesnih okolnosti. Većina u sudu nije našla da su nametnuta lustracijska ograničenja niti arbitrarna niti neproporcionalna u odnosu na konkretno vrijeme i mjesto: »Premda se takva mjera [tj. isključenje kandidata koji pripadaju prokomunističkim strankama iz parlamentarnih izbora] redovito ne bi mogla smatrati prikladnom u kontekstu političkog sustava, na primjer u državi koja ima razvijenu tradiciju demokratskih ustanova koja funkcionira više desetljeća ili stoljeća, ona se svejedno može smatrati prihvatljivom u Latviji, imajući u vidu povijesno-politički kontekst koji je doveo do njezina prihvaćanja, te uzimajući u obzir prijetnju novom demokratskom poretku od strane novog uzleta ideja koje bi, ako uzmu zamaha, mogle biti sposobne ponovno uspostaviti stari režim.«²³ S druge strane, sud je izričito upozorio na ograničenu narav i vremenske granice lustracijskih mjera, time izravno upozoravajući latvijske vlasti da bi u sljedećim slučajevima mogao promijeniti svoj stav: »Valja primijetiti da je Ustavni sud u svojoj odluci od 30. kolovoza 2000. naložio latvijskom parlamentu da odredi rokove do kojih će se ograničenje primjenjivati. U svjetlu toga određenja, prem-

da se danas ne može smatrati da je Latvija prekoračila široke granice diskrecije (*margin of appreciation*) po čl. 3. Prvog protokola Konvencije, svakako se mora reći da je latvijski parlament dužan da zakonsko ograničenje podvrgava neprekidnom ponovnom razmatranju kako bi ono što kraće trajalo. Takav zaključak čini se još opravdanijim u kontekstu okolnosti da je Latvija danas stabilnija no što je bila, *inter alia* i zbog svojega uključivanja u europske integracije. Stoga bi propust latvijskog zakonodavca da aktivno poduzme korake u tom smjeru mogao rezultirati i drukčijim utvrđenjem suda.«²⁴

3. Organizacijske i personalne prepreke: Kako lustrirati lustratore?

a. Sudovi kao tijela lustracije

Nakon što smo razmotrili pravne prepreke lustraciji u području materijalnoga i procesnog prava kao i pravila o dokazivanju, nastaviti ćemo s razmatranjem organizacijskih poteškoća. Jedna od njih odnos se na sastav i kakvoću tijela koja bi trebala biti odgovorna za provedbu lustracijskih procesa. Kako se lustracijski procesi odnose primarno na one koji obnašaju visoke službe, prvo pitanje koje se nameće je pitanje jamstva da se postupak provede od strane kompetentnih, nezavisnih i nepristranih tijela.

Takva tijela trebala bi, prema standardima iz čl. 6. ECHR-a, redovito biti sudovi. Međutim, ni u tranzicijskim zemljama sudovi nisu nikada bili izolirani od ostatka društva, baš naprotiv. Visoki pravosudni dužnosnici bili su (a dijelom još uvijek jesu) imenovani uz primjenu procedura koje redovito nisu bile usmjerene na imenovanje najposobnijih i najkvalitetnijih kandidata. Stoga se pitanje lustracije moglo postaviti i u odnosu na suce koji su svoju pravosudnu karijeru bili započeli u razdoblju bivšeg režima. Jedan od takvih primjera iz našeg neposrednog susjedstva jest npr. lustracijski paragraf²⁵ prema kojemu nitko tko je sudjelovao u postupcima u kojima su vrijeđana ljudskih prava nije mogao postati sudac.²⁶

²⁴ *Ibid.* t. 135.

²⁵ Čl. 8. st. 3. Zakona o sudačkoj službi Republike Slovenije, Uradni list 19/94.

²⁶ Ta je odredba bila predmet preispitivanja ustavnosti, a Ustavni sud ju je potvrdio, određujući međutim daljnja pravila za njezinu ispravnu primjenu. Ustavni sud Slovenije, odluka U-I-83/93 od 14. srpnja 1994. Usp. prijevod te odluke u časopisu *Iudex*, vol. 3 (1995).

²¹ Matyjek protiv Poljske, t. 62.

²² Bobek protiv Poljske, t. 57.

²³ Ždanoka protiv Latvije, t. 133.

Ako su i sami suci pod sumnjom zbog svojih veza s bivšim režimom, u velikoj se mjeri može postaviti pitanje kako lustracijski postupci u kojima oni imaju zadnju riječ mogu legitimno ostvariti postavljene ciljeve. *Quis custodiet ipsos custodes?*²⁷ Integritet lustratora može biti zajamčen samo ako su oni sami besprijekorni; ako nisu, dovodimo se u začarani krug »lustracije lustratora« – a to je jedan od temeljnih paradoksa koji se odnose na personalnu komponentu lustracijskih procedura.

b. Pravosuđe i »divlja lustracija«: neka hrvatska iskustva

Nastavit ćemo s predstavljanjem daljnjih organizacijskih poteškoća u provedbi lustracije pravnim sredstvima. Ona su, ovaj put, povezana s aktualnim trendovima u uspostavljanju ustavnog načela podjele vlasti. Glavni se argumenti odnose na sudbenu granu vlasti, a izvode se kako na općenitoj razini, tako i na razini konkretnog primjera – slučaja pravosudnih reformi u Hrvatskoj.

Franz Neumann tvrdio je da je nezavisno i nepristrano pravosuđe posljednji, nesvodivi minimum demokracije (Neumann, 1975., 53). Upravo stoga lustracija u redovima pravnih profesija, prije svega sudaca i državnih odvjetnika, mora imati posebnu važnost. No, upravo je taj proces iznimno težak i osjetljiv. Isti instrumenti koji su oblikovani radi zaštite vladavine prava mogu se, naime, u tom procesu prometnuti u vlastitu suprotnost.

Takvo što dogodilo se upravo devedesetih godina u Hrvatskoj, u procesu prvog imenovanja sudaca i državnih odvjetnika u Hrvatskoj prema ustavnim pravilima koja su tražila da suce imenuje i razrješuje posebno tijelo, Državno sudbeno vijeće (DSV). To je tijelo, zamišljeno još 1991. kao tijelo koje izražava profesionalnu autonomiju sudbene vlasti, prvi put imenovano i počelo djelovati tek pet godina kasnije, 1996. godine.

U međuvremenu je u sudačkim redovima bio proveden proces »tihe lustracije«, u kojoj su mnogi suci i državni odvjetnici bili neformal-

²⁷ Tko čuva čuvare? Latinska fraza iz djela rimskog pjesnika Juvenala, Satire 6, 346-348.
²⁸ Izraz »tiha lustracija« implicira, za razliku od koncepta »divlje lustracije« koji se dogodio u drugim srednjoeuropskim državama (Williams/Fowler/Szczerbiak, 2005., 32) da se obračun s onima koji su se smatrali »nepodobnima« dogodio bez jasnih objašnjenja, ponekad i bez ikakvih objašnjenja. Zajednička crta oba fenomena je u tome što su bili »utemeljeni na dokazima dvojbene vrijednosti, na prvi pogled politički motivirani, te duboko štetni i razorni za javni život«.

nim metodama prisiljeni napustiti svoje funkcije, rijetko iz legitimnih razloga, a gotovo nikad s jasnim objašnjenjem.²⁹ No, još važnije, kada je novo tijelo, DSV, preuzelo proces imenovanja, od samog je početka postalo jasno da se pravac i politika neće promijeniti. Baš naprotiv, Državno sudbeno vijeće, tijelo većinski sastavljeno od samih sudaca, ali koje je odabrala i imenovala tadašnja politička većina u Saboru, pokazalo se u svojem djelovanju kao opasnije, štetnije i djelotvornije negoli prethodna tiha politička čistka u pravosudnim redovima. Već su njegova prva imenovanja (koja su za one suce koji nisu imenovani imala faktički učinak otkaza) pokazala svojevrstni inverzni lustracijski aktivizam: potvrđene su i imenovane različite osobe koje su se iskazale odanošću prethodnim i aktualnim političkim režimima, a razriješeni neki kandidati koji su se iskazali kao istinski borci za kompetentnost i nezavisnost u pravosudnim redovima.³⁰

Vjerojatno je najbolji primjer takve politike bilo razrješenje Vladimira Primorca, suca Vrhovnog suda kojega su njegove kolege smatrali najboljim kandidatom za predsjednika tog suda, a koji je umjesto toga neimenovanjem izgubio sudačku funkciju. Sudac Primorac, koji se iskazao svojim nekompromisnim stavom te poštenim i smjelim odlukama u kojima je zastupao načelo zakonitosti, bio je »lustriran« upravo zbog osobnog integriteta i principijelnoga, uspravnog stava u svojem javnom djelovanju.³¹ Njegovo beskompromisno držanje i dosljedna nezavisnost činili su se opasnim za tadašnju Tuđmanovu politiku koja je tražila jedinstvenu potporu tzv. državotvornoj politici. Pomalo je paradoksalno da se njegovo razrješeno može pripisati tijelu koje bi trebalo osiguravati jamstva poštenog postupanja, korektnosti u lustracijskim praksama i profesionalne kvalitete i nezavisnosti sudstva u demokratskoj državi utemeljenoj na vladavini prava; jednako se tako ironičnom može doimati daljnji razvoj, u kojemu je Primorac, izbačen

²⁹ U tom je razdoblju, prema pojedinim ocjenama, oko 40% sudaca napustilo sudstvo, neki zbog odlaska u odvjetništvo, neki zbog odlaska na neku drugu funkciju, neki na vlastiti zahtjev, a znatan broj njih zbog razrješeno bez obrazloženja. Usp. Dika, 2008., 59. Isti autor ironično zaključuje da je »provedena lustracija sudačkoga kadra metodama koje su bile primjerene općem stanju pravnosti novouspostavljene države tijekom prve tri i pol godine njezina postojanja«, a da je rezultat bio da se »zbog nedostatka promišljene, objektivizirane, odgovorne kadrovske politike – provedena lustracija nije iskoristila za poboljšanje kadrovske strukture u sudstvu prema kriterijima stručnosti, profesionalnoga integriteta itd.«, nego je »učinjeno upravo suprotno«. Dika, 2008., 60.

³⁰ Više o tome u Uzelac, 2000.; v. i Uzelac, 1995.

³¹ Njegovi se stavovi mogu najbolje ocjenjivati iz njegovih vlastitih djela – vidi Primorac, 2000.; više o Primorcu u Kolo, 2001.

iz pravosudnih redova, bio prisiljen na to da se posveti politici, u kojoj je djelovao kao opozicijski zastupnik u Saboru.

Nakon smrti predsjednika Tuđmana i uspostavljanja ravnoteže u institucionalnom djelovanju svih grana državne vlasti, političke su elite počele ozbiljnije uzimati u obzir nezavisnost pravosuđa, no ne zato što bi im se to sviđalo, već stoga što središta političke moći više nisu bila tako snažna i utjecajna kao u devedesetima.³² Taj je pomak težišta također utjecao i na djelovanje DSV-a. To je tijelo, čiji je sastav reformiran u ustavnim promjenama iz 2000. i 2010. godine, postalo manje povezano i subordinirano pojedinim političkim čimbenicima ili nositeljima političke moći. Međutim, dugo se vremena ništa nije radikalno promijenilo u postupku imenovanja, gdje je, umjesto jasnog insistiranja na znanju i sposobnostima, u proces dominiralo individualno lobiranje te nastojanje za održavanje *statusa quo* u pravosudnim redovima. Nekadašnja praksa imenovanja na temelju telefonskih poziva političkih moćnika u 2000-im se pretvorila u imenovanje na temelju telefonskih poziva kolega, prijatelja i rođaka, a konačni je uspjeh ovisio o sposobnosti kandidata da se poveže s dovoljnim brojem članova Vijeća, koje je djelovalo kao glasačka mašinerija koja je promicala najuspješnije lobiste. I na drugoj strani, kada je riječ o stegovnoj odgovornosti i kriterijima kvalitete rada, DSV nije bio sposoban postaviti jasne i odlučne kriterije. Naprotiv, njegova sporost i neodlučnost u disciplinskim postupcima slala je poruku da se nezavisnost sudstva sada treba shvatiti kao odsutnost svake društvene odgovornosti. Takvim je djelovanjem DSV pridonio javnim kritikama pravosuđa, koje su počele govoriti o hrvatskim sucima kao o zaštićenim životinjama, »svetim kravama« ili čak ratnim profiterima.

U ovom je kontekstu posljednji paradoks u činjenici da se nefunkcioniranje pravosuđa bilo pretvorilo u prvoklasno pitanje u okvirima procesa pridruživanja Europskoj uniji.³³ Posljednja zatvorena glava u pristupnim pregovorima bila je glava 23, o pravosuđu i ljudskim pravima.³⁴ Reforma pravosuđa prepoznata je i vanjskopolitički kao svo-

jevrnsni proceduralni preduvjet za svaki moderni pravno regulirani mehanizam društvene regulacije (bez obzira je li riječ o stvaranju okvira za razvoj gospodarstva, strane investicije, ili o obračunu s preostalim pitanjima iz bremenite prošlosti). Problem koji se ovdje javio bio je u tome što su silnice na kojima se u pregovorima inzistiralo vukle u dva različita smjera, tako da je upitno je li se na kraju – i što – pomaklo. S jedne strane, i europski su pregovarači zagovarali sudbenu nezavisnost i vladavinu prava, podržavajući, prema uzorima nekih drugih država, institucije sudske samouprave i autonomije kao što su DSV,³⁵ te potičući osnivanje drugih sličnih, kao što su Pravosudna akademija i Državna škola za pravosudne dužnosnike. No, upravo takva ideologija, tj. takve institucije i strukture bile su u velikoj mjeri skeptično (ako ne i neprijateljski) nastrojene prema drugom, sada kritičnijem dijelu europskih nastojanja u pravosudnoj sferi – prema nastojanju da se osigura odgovorno, djelotvorno i kompetentno pravosuđe koje služi interesima svih svojih korisnika i društva u cjelini. Iz tog se razloga i sve reforme u pravosudnoj sferi do sada mogu ocijeniti u najbolju ruku kao polovične – bez obzira na činjenicu okončanja pregovora i, doduše nevoljko dano, zeleno svjetlo od strane institucija EU.

4. Završne napomene

Lustracija je u Europi u aktualnom trenutku manje-više stvar prošlosti, premda bi se po mnogim elementima moglo tvrditi da njezin opći okvir – tranzicija – niti nakon više od dva desetljeća nije završen i prevladan. Danas se na lustraciju kao realpolitički pojam i platformu – barem u hrvatskom kontekstu – oslanjaju samo razmjerno marginalni političari i političke stranke i frakcije, a agenda lustracije većinom se povezuje sa snagama koje gledaju unatrag, a ne unaprijed. No, ako je lustracijski proces kao ideološka podloga danas *passé*, njegovo sustavno teorijsko i empirijsko istraživanje itekako je važno, ne samo zbog toga da se istraži i dokumentira zbivanja u protekla dva desetljeća nego

³² O ranim nastojanjima da se reformira proces imenovanja sudaca vidi više u Uzelac, 2002.

³³ Vidi više u Uzelac, 2006.

³⁴ Otvarajući pristupne pregovore, Europska komisija je utvrdila da u Hrvatskoj »prava građana još nisu u potpunosti sudski zaštićena u skladu s ustavnim odredbama« (Mišljenje, 2004., 18). Dvije godine kasnije, EK je još uvijek smatrala da su »reforme pravosuđa još uvijek u početnoj fazi, a pravosudni sustav i dalje trpi ozbiljne nedostatke« (Progress report, 2006., 8). Funkcioniranje pravosuđa bilo je u prvom planu

i sljedećih pet godina, usprkos okolnosti da su standardi EU u tom području još vrlo fluidni, a stupanj harmonizacije vrlo nizak. Konačno je, više zbog političkih razloga, poglavlje 23. bilo zatvoreno, zajedno s poglavljima 8. (tržišno natjecanje) te 33. (financijske i proračunske odredbe), na međuvladinoj konferenciji 30. svibnja 2011., kada su i formalno zaključeni pristupni pregovori. Daljnje komplikacije u ovom području ipak su vrlo izvjesne. O procesu pristupanja EU i pravosudnim reformama u Hrvatskoj v. više u Uzelac 2011.

³⁵ O sudbenim vijećima u Europi usp. Voermans/Albers, 2003.

i zato da se izvuku pouke u vezi s procesima koji se odvijaju drugdje, kao i mogućih sličnih zbivanja u budućnosti. Za prostor jugoistočne Europe, lustracija je danas aktualnija u svome drugom, deriviranom valu – ne više kao obračun s totalitarnom komunističkom prošlošću, nego kao obračun s nešto recentnijim autoritarnim i totalitarnim režimima iz devedesetih godina, pa i kao obračun s totalitarističkim metodama vladavine i njihovim protagonistima uopće. S druge strane, novi val lustracije na vidiku je u ne tako dalekom susjedstvu: čini se da će se slične poteškoće, pogreške, pa i individualne i skupne tragedije ponavljati u zemljama sjeverne Afrike, Bliskog istoka i južnog Mediterana – primjeri Iraka, Egipta ili Libije pokazat će to u vrlo bliskoj budućnosti.

Pouka ovoga teksta mogla bi se sažeti u konstataciji da, iz pravne perspektive, lustracija predstavlja poseban izazov. Ona je, da se poslužimo kantovskim rječnikom, u trenucima stvarne ili intendirane promjene političkih paradigmi »nužna, ali nemoguća misija«. Prostor za njezino uspješno ostvarenje, ako se uopće otvara, često je uzak: prozor mogućnosti (*window of opportunities*) otvara se rijetko i kratko, najčešće neposredno nakon velikoga političkog prevrata. Za uspjeh su, međutim, potrebne snažne poluge: društveni konsenzus, razborita i umjerena primjena kompatibilna s ljudskopravnim zahtjevima te pojedinci i institucije neokaljanog integriteta kao protagonisti lustracijskih praksi. U protivnom, pa i u vremenima koja slijede, lustracijski procesi lako dovode ili do nedostatnih rezultata, ili do neprihvatljivih rezultata suprotnih načelima vladavine prava i pravne države – praksi koje lako mogu zaprijetiti potrebom da se u doglednoj budućnosti pojave – i to s pravom – zastupnici novog vala lustracije, koji bi trebao lustrirati lustratore prethodnih vremena. Idealno – ili kantovski – gledano, možda bismo, svejedno, trebali nastaviti biti realistični i inzistirati na ostvarenju nemoguće misije. Realistički odgovor bio bi pomalo rezigniran: u potrazi za pravdom, protek vremena i pogled unaprijed čini se jedinim neproblematičnim odgovorom i lijekom za nepravde iz prošlosti; riječima popularne kulture, *the answer is blowin' in the wind*.

LITERATURA I IZVORI:

- Cepl, V., (1992.), Ritual Sacrifices, *East European Constitutional Review*, 1992(1):24.
- Croatia 2006. Progress Report, COM (2006.) 649 final; SEC (2006.) 1385.
- David, R., (2003.), Lustration Laws in Action: The Motives and Evaluation of Lustration Policy in the Czech Republic and Poland (1989.-2001.), *Law and Social Inquiry*, 28:387-439.
- David, R., (2006.), In Exchange for Truth: The Polish Lustrations and the South African Amnesty Process, *Politikon*, 33(1):81-99.
- Dika, M., (2008.), *Je li u Republici Hrvatskoj provedena lustracija ili o položaju sudaca tijekom prve tri i pol godine nakon donošenja Ustava iz 1990.*, u: Kregar/Flego/Ravlić (ur.), *Hrvatska – kako sada dalje*, Zagreb (2008.), str. 45-60.
- Dilemmas of Justice: How can democratic governments deal with the injustices of their predecessors without sacrificing the rule of law? A forum on the recent Hungarian constitutional court decision upholding statutes of limitations (1992.), *East European Constitutional Review*, 1992(2):17.
- Dornbach, A., (1992.), Special Reports: Retroactivity Law Overturned in Hungary, *East European Constitutional Review*, 1992(1):7.
- Ellis, M.S., (1996.), Purging the Past: The Current State of Lustration Laws in the Former Communist Bloc, *Law and Contemporary Problems*, 59(4):181-196.
- Elster, J., (1998.), Coming to Terms with the Past: A Framework for the Study of Justice in the Transition to Democracy, *Archives Européennes de Sociologie*, 39(1):7-48.
- Kommers, D., (1997.), 'Transitional Justice in Eastern Germany', *Law and Social Inquiry*, 22:829-48.
- Kritz, N. J., (1995.), *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes*, Washington, DC, United States Institute of Peace Press.
- Letki, N., (2002.), 'Lustration and Democratisation in East-Central Europe', *Europe-Asia Studies*, 54(4):545.
- McAdams, J., (1997.), 'Communism on Trial: The East German Past and the German Future', in A. James McAdams (ed.), *Transitional Justice and the Rule of Law in New Democracies* (Notre Dame, In and London: University of Notre Dame Press), pp. 239-68.
- Neumann, F., (1974.), *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb, Naprijed.
- Opinion on Croatia's Application for Membership of the European Union, COM(2004) 257 final.
- Primorac, V., (2000.), *Pravorijek*, Split, Feral Tribune.
- Rzeplinski, A., (1992.), A Lesser Evil: Attempting to design a fair lustration procedure, *East European Constitutional Review*, 1992:3:33.
- Shapiro, B.J., (1991.), *Beyond Reasonable Doubt and Probable Cause: Historical perspectives on the Anglo-American law of evidence*, Berkeley: University of California Press.
- Szczerbiak, A., (2002.), 'Dealing with the Communist Past or Politics of the Present? Lustration in Post-Communist Poland', *Europe-Asia Studies*, 52(4):553-72.

- Szczerbiak, A., (2003.), 'Civilised Lustration? Evaluating the Polish Model', *Studia Polityczne*, 14:35-72.
- Teitel, R.G., (2001.), *Transitional Justice*, Oxford: Oxford University Press.
- Tucker, A., (1999.), Paranoïds May be Persecuted: Post-totalitarian Retroactive Justice, *Archives Européennes de Sociologie*, 40(1):56-100.
- Uzelac, A., (1995.), *Lustracija, diskvalifikacija, čistka. O procesima i ustavnopravnim problemima izbora sudaca u »prijelaznom razdoblju«*, *Iudex*, 3(1):413-434.
- Uzelac, A., (2000.), *Role and Status of Judges in Croatia*, u: *Oberhammer (ur.), Richterbild und Rechtsreform in Mitteleuropa*, Wien, CLC, 23-66.
- Uzelac, A., (2002.), *Amendments to the Law on Courts and Law on State Judicial Council – Elements of the Reform of the Organizational Judicial Legislation, Croatian Judiciary: Lessons and Perspectives*, Zagreb, Helsinki Committee, 37-80.
- Uzelac, A., (2006.), *The Rule of Law and the Croatian Judicial System: Court Delays as a Barrier on the Road to European Accession*, in: Frosini/Lupo/Marchesiello (eds.), *A European Space of Justice*, Ravenna, 87-108.
- Uzelac, A., (2011.), EU als Katalysator oder Hindernis für Reformen?, *Blickpunkt Kroatien*, Zagreb, Friedrich Ebert Stiftung, Nr. 12 (März 2011.).
- Vladimir Primorac – in memoriam (2001.), *Kolo*, 11(2):120-143.
- Voermans W.; Albers, P. (2003.), *Councils for the Judiciary in EU Countries*, Strasbourg: European Council for the Efficiency of Justice (CEPEJ).
- Werle, G., (2005.), *Principles of International Criminal Law*, The Hague: T.M.C. Asser Press.
- Williams, K., (2003.), 'Lustration as the Securitization of Democracy in Czechoslovakia and the Czech Republic', *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 19(4):1-24.
- Williams, K., Fowler, B., Szczerbiak, A., (2005.), Explaining Lustration in Central Europe: A 'Post-communist Politics' Approach, *Democratization*, 12(1):22-43.

Europski glasnik, Godište XVI., br. 16., Zagreb 2011.

Uredništvo

Marija Bašić, Tea Benčić Rimay, Sanjin Dragojević, Srećko Horvat,
Dražen Katunarić (gl. urednik), Dubravka Kisić, Žarko Paić
(zamjenik gl. urednika), Mrvoje Pejaković, Andriana Škunca, Tatjana Tarbuk

Nakladnik

Hrvatsko društvo pisaca

Za izdavača

Nikola Petković

Redakcija

Basaričekova 24, 10000 Zagreb

Tel.: (+385 1) 48 76 463

Fax: (+385 1) 48 70 183

e-mail: hrvatsko.drustvo.pisaca@zg.t-com.hr

internet: www.hdpisaca.org

Naslovna stranica: »Crtaona«

Lektura i korektura: Dražena Šola Vrbanek

Grafička obrada teksta: Krešo Turčinović

Tisak: »Grafocentar«, Zagreb

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena primjerka 139 kn

Tiskano u Hrvatskoj 2011.

ISSN 1331-0232

*Časopis je tiskan zahvaljujući potpori Ministarstva kulture Republike Hrvatske
i Gradskog ureda za obrazovanje, znanost i kulturu.*